

Gilbert Ryle

FILOSOFSKI ARGUMENTI

Robin George Collingwood bio je profesor zadužbine Waynflete na žalost kratko vreme. Ipak, njegovo spisateljsko stvaralaštvo za ovo kratko vreme bilo je ogromno. Još nije sazrelo vreme za pokušaj da pružim kritičku procenu ovih doprinosa filozofiji, niti bi trebalo, čak i da sam za to nadležan, da ovom prilikom nudim neku povoljniju kritičku ocenu njegovog stvaralaštva kao istoričara. Mislim da bi on sam pre svega poželeo priznanje za svoja razmatranja o filozofiji istorije. Stoga ću upravo o tome, posve skromno i s poštovanjem, da izložim nekoliko misli.

Ima mnogo grana metodičkog istraživanja različitih oblasti sveta. Postoje matematičke nauke, posebne prirodne nauke i postoje humanistička istraživanja u antropologiji, pravne nauke, filozofiji, lingvistička i književna istraživanja i na kraju istorija, koja na ovaj ili onaj način obuhvata većinu drugih. Takođe, postoje i mnoge discipline koje ne poučavaju istinama već raznim umećima i veština, kao što su poljoprivreda, taktika, muzika, arhitektura, slikarstvo, sportske igre, navigacija, metode zaključivanja i naučni metod. Svaka teorija primenjuje svoje sopstvene posebne principe i kanone istraživanja i svaka disciplina primenjuje svoje sopstvene posebne principe i kanone prakse.

Profesor Collingwood je ove principe nazvao njihovim »prepostavkama«. Drugim rečima, sve se one služe svojim sopstvenim standardima ili kriterijumima, prema kojima se sudi da li su pojedinični slučajevi njihove primene uspešni ili neuspešni.

Jedno je, naravno, s razumevanjem primenjivati principe a sasvim nešto drugo odvojeno razmatrati njih same. Naučnik koji za trenutak prestaje da pokušava da traži odgovor na pitanja kojima se bavi da bi, umesto toga, ispitalo zašto ih uopšte postavlja i da li su to prava pitanja koja treba postaviti, za to vreme prestaje da bude naučnik i postaje filosof. To što ima ovako dvostruka interesovanja može, kako to istorija pokazuje, od njega načiniti dobrog filosofa a još boljeg naučnika. Najbolje filosofske teorije matematike izložili su matematičari koji su bili primorani da pokušaju da reše zagonetke sadržane u samim principima njihovog istraživanja. Ovakve vežbe iz filozofije vodile su ih ponekad pronalaženju novih matematičkih metoda, a često i shvatanjima koja su mnogo šošta razjašnjavala. Svaki genije pronalazač je novih metoda i zato on mora da bude neka vrsta kritičara principa metoda.

Profesor Collingwood bio je istoričar kome je izgledalo da kanoni istorijskog istraživanja predstavljaju izvesnu zagonetku. On je želeo ne samo da objasni određene istorijske događaje i procese već i da razjasni koje bi vrste trebalo da bude dobro istorijsko objašnjenje. Ni to nije bilo interesovanje vezano isključivo za probleme istorije ili njene tehnologije. Jer, uočiti šta je istorijsko objašnjenje, između ostalog znači shvatiti kako se ono razlikuje od hemijske, mehaničke, biološke, antropološke, ili psihološke teorije. Filosof možda može da počne postavljajući pitanja o kategorijama koje čine okvir pojedine teorije ili discipline, ali on se ne može tu i zaustaviti. On mora pokušati da dovede u vezu kategorije svih teorija i disciplina. Problem »Čovekovog mesta u prirodi« je, grubo rečeno, problem povezivanja pitanja koja usmeravaju laboratorijska

istraživanja sa pitanjima koja usmeravaju istraživanja nastavljena u bibliotekama. A ovo povezivanje ne obavlja se ni u laboratorijama ni u bibliotekama već u glavi filosofa.

Mislim da je profesor Collingwood video jasno nego njegovi najistaknutiji prethodnici da je ono što je izgledalo kao zavada ili antiteza između prirode i duha, to jest između predmeta prirodnih i predmeta humanističkih nauka, samo jedna iluzija. Ove grane istraživanja ne daju suparničke odgovore na ista pitanja o istom svetu, niti pak one daju posebne odgovore na ista pitanja o suparničkim svetovima; one daju svoje sopstvene odgovore na različita pitanja o istom svetu. Baš kao što ni fizika nije ni suparnica niti sluškinja geometrije, tako ni istorija, ni pravne nauke, ni nauka o književnosti, nisu ni neprijatelji niti su potčinjene laboratorijskim naukama. Njihove su kategorije, to jest pitanja koja postavljaju, njihovi metodi i kanoni, različiti. Izraženo rečima moga prethodnika, one rade sa različitim prepostavkama. Da bi se to utvrdilo nužno je prikazati ove razlike. Profesor Collingwood umro je isuviše rano da bi ovaj zadatak izvršio ali ne i da bi ga započeo. On je već učinio veliki filosofski napredak time što je zagonetku sveo na problem.

Sam profesor Collingwood držao se podalje od treniranja boksanja sa senkama kojim su akademski filosofi obično jačali svoje mišiće i nalazili oduška svom raspoloženju. Ono što smo ovim uzdržavanjem izgubili bio je dobitak za ceo svet. Jer on nije pisao za svoje profesionalne kolege već više za umne pripadnike celokupne zajednice učenih. Stoga je stil njegovog filosofskog izlaganja i, verujem, dikcije, na pojedinim često sjajnim mestima, na najvišem nivou engleske filosofске proze.

PROBLEM

Filosofi su u poslednje vreme poklonili dosta pažnje prirodi, ciljevima i metodi svog sopstvenog istraživanja. Ovo je interesovanje delimično bilo posledica izvesne profesionalne hipohondrije, jer je upadljivi napredak koji su ostvarile druge nauke među filosofe uneo izvesnu nervozu u pogledu razmera njihovog sopstvenog uspeha. Delimično je ono bilo i posledica primene moderne logičke teorije na procese matematičkih i induktivnih nauka, a to je automatski vodilo njihovoj primeni i u filozofiji. Izlaganje logičkih osnova različitih vrsta naučnih zaključaka iznelo je na jarku, ako ne i bolnu svestlost slična pitanja o osnovama filosofskih učenja.

Namera mi je da prikažem logičku strukturu tipa argumenata svojstvenih filosofskom mišljenju, bez obzira da li su ovi argumenti upotrebljeni polemički, u kontroverzama između filosofa, ili miroljubivo, u privatnoj filosofskoj refleksiji. Jer argumenti deluju kao oružje samo ako su logički zasnovani, i ako su takvi, oni otkrivaju veze, a to što je ovo otkrivanje podesno i za dovođenje protivnika u nepriliku, ne čini ga ništa manje neophodnim za otkrivanje istine. Ljubav prema istini nije u suprotnosti sa strašću za ispravljanjem grešaka.

Filosofski argumenti nisu indukcije. Zaključci i premise indukcija mogu se dovoditi u sumnju ili poricati bez apsurda. Činjenice konstatovane na osnovu posmatranja i verovatne hipoteze u filozofiji nemaju veću ilustrativnu moć od fikcija ili nagađanja. Pri rešavanju filosofskih problema ni činjenice ni maštarije nemaju neku moć dokaza. Moć dokaza činjenica sastoji se samo u tome što se po-većava ili umanjuje verovatnoća opštih ili posebnih hipoteza: besmisleno je filosofske iskaze opisivati kao srazmerno verovatne ili neverovatne.

S druge strane, filosofski argumenti nisu ni dokazi euklidovskog tipa, naime dedukcije teorema iz aksioma ili postulata: filozofija nema aksioma i

njoj je onemogućeno da polazi od postulata. U suprotnom bi postojele alternativne filosofske doktrine kao što postoje i alternativne geometrije.

Model argumenta koji je svojstven filozofiji jeste *reductio ad absurdum*. Ovaj argument se odvija tako što se izdvajaju protivrečnosti ili logički paradoxi iz same građe filozofije. Cilj ove moje rasprave je da pokaže kako je to moguće i zašto je to nužno.

Može nam koristiti ako odmah napravimo razliku između jakog *reductio ad absurdum* i slabog *reductio*. Ovaj drugi oblik upotrebljava se u nekim od Euklidovih dokaza. Istinitost teoreme on dokazuje dedukcijom iz njoj protivrečne teoreme posledica koje su u suprotnosti sa aksiomima njenog sistema ili sa posledicama izvedenim iz njih. Trebalо bi napomenuti da ovaj argument dokazuje samo da je tražena teorema istinita ako su aksiomi istiniti, ili da su i jedan i drugi lažni, to jest, da ono što je protivrečno traženoj teoremi nije u sa-glasnosti sa aksiomima. Jaka redukcija se sastoji u dedukovanju iz iskaza, ili iz nekog kompleksa iskaza, posledica koje su međusobno protivrečne ili su protivrečne prvobitnom iskazu. To pokazuje (izrazimo to na način koji će kasnije biti usavršen) da je iskaz neosnovan jer ima logički absurdne posledice. Tako je pokazano da je iskaz koji se ispi-tuje ne samo lažan već i besmislen.

Da bi se dokazalo da argumenti ovog tipa pri-padaju filozofiji dovoljno je pomenuti da bi filozof koji ima drugačije mišljenje, trebalo da pokuša da ovu ili onu filosofsku tvrdnju obori tako što će po-kazati protivrečnost koja se u njoj skriva. Ne po-kušavam, naravno, da dokažem da nijedan drugi tip argumenta ne pripada filozofiji.

Na prvi pogled izgledaće da argumenti tipa *reductio ad absurdum* mogu imati samo razorno dejstvo. Oni mogu da dejstvuju pri obaranju ne-razumnih teorija i tako, pored zahvalnog svojstva da poražavaju protivnike, poseduju i korisno svoj-stvo da raščišćavaju teren za potonju konstruktiv-

nu teoriju. Ali, učiniće nam se da nikakvo rušenje ne može dovesti do podizanja nekog novog zdanja. Nadam se da će obesnažiti svaki takav prigovor tako što će (da upotrebim drugu metaforu) pokazati da argumenti tipa *reductio ad absurdum* nisu ni manje ni više nihilistički nego što je to operacija vršidbe. Ili, da ponovo promenim upoređenje, za-stupaču stav po kojem filosofski argumenti ovoga tipa imaju nešto zajedničko sa testovima destrukcije pomoću kojih inžinjeri ispituju otpornost materijala. Naravno, inžinjeri zatežu, okreću, sabijaju i udaraju komade metala sve dok ih ne slome, ali upravo ovim testovima oni utvrđuju koje će napore metal izdržati. Donekle na isti način filosofski argumenti pokazuju logičku moć ideja koje se ispituju tako što utvrđuju tačne oblike logički neprativilnih postupaka pri kojima ove ideje ne uspevaju da vrše svoju funkciju.

LOGIČKE MOĆI ISKAZA

Svaki iskaz ima ono što ćemo ovde nazvati određenom »logičkom moći«; to jest, on je sa drugim iskazom povezan raznim logičkim vezama koje se mogu otkriti. Iz nekih on sledi kao posledica, a za sobom povlači i druge iskaze. Sa nekim on je nespajiv a sa drugima je samo jedva spojiv. Iskaz služi i kao svedočanstvo koje pojačava ili slabivi verovatnoću prethodnih hipoteza. Dalje, za ma koje logičke moći datog iskaza uvek je moguće pronaći ili izmisliti beskonačan niz drugih iskaza koji se sa njim mogu zajedno svrstati, pošto imaju analogne logičke moći ili, kako se to obično kaže, pošto imaju istu logičku formu.

Pravila logike su opšta. Valjani argumenti izlažu modele koji se isto tako dobro mogu prikazati sastavljanjem bilo kojih drugih iskaza koji pripadaju istoj logičkoj porodici. U formalnoj logici uči se kako se izdvajaju logički skeleti¹ iskaza

¹ 'Logical skeleton', pod kojim Ryle podrazumeva logičku shemu iskaza. (Prim. prev.)

na osnovu kojih ovi ili bilo koji drugi iskazi koji uključuju iste skelete mogu da budu premise ili zaključci paralelnih valjanih argumenata.

Naravno, kada se neko služi datim iskazom ili ga razmatra, on ne može u tom trenutku da se usredsredi na sve njegove logičke moći. Ne može se u jednom trenutku razmatrati i taj iskaz i svi valjani argumenti u koje on može biti uključen i svi pogrešni argumenti u koje bi taj iskaz mogao biti neispravno i nasilno uveden. U najboljem slučaju shvatanje logičkih moći je adekvatno utoliko što omogućuje da se pronađu neke od ovih logičkih moći ako se za to pruži prilika. Mnoge od logičkih moći iskaza nisu uopšte uočene u rutini svakodnevnog mišljenja, a jedan deo njih izmiče čak i onda kada mislilac usredsredi svu svoju intelektualnu snagu da bi ih pronašao. Tako se može s pravom reći da samo delimično shvatamo većinu iskaza koje razmatramo. Često nas mogu iznenaditi neke od manje poznatih logičkih veza najobičnijih iskaza.

I pored svega toga, mada je naše razumevanje iskaza koje upotrebljavamo nesavršeno u ovom smislu, u jednom drugom smislu naše razumevanje nekih iskaza može biti gotovo potpuno, ili pak posve potpuno. Naime, iz prakse ili putem poučavanja možemo da naučimo sve logičke moći koje određuju upotrebu u kojima se ovi iskazi pojavljuju. Detektiv brzo uči kako da se služi iskazima kao što su $3 \times 3 = 9$, ili *London se nalazi severno od Brighton-a* a da nikada ne pravi greške — ni u aritmetici ni u geografiji — koje bi ukazivale na nesavršenost shvatanja ovakvih iskaza. Ono ne zna pravila koja određuju logičko ponašanje ovih iskaza, ali zna po navici njihov logički pravac koji vodi ograničenim brojem njemu već poznatih puteva.

Videćemo da činjenica da ljudi, ma koliko inteligentni bili, nikada ne uspevaju da u potpunosti shvate sve logičke moći iskaza koje upotrebljavaju, ima značajne posledice. Valjalo bi napomenuti da čak i temeljno poznavanje tehnika i

teorije formalne logike u principu ne menja ovu situaciju. Izdvajanje logičkih shema iskaza ne otkriva logičke moći ovih iskaza pomoću nekog trika koji logičara oslobađa obaveze da ih sam pronađe. U najboljem slučaju to je samo skraćeni izraz onog što je on, misleći, otkrio.

Kada zapazimo da više različitih iskaza imaju nešto zajedničko (i kada ova zajednička crta ili činilac sam po sebi nije sastavni deo ovog iskaza) moguće je i idiomatski pravilno, mada i rizično, ovaj zajednički činilac apstrahovati i nazvati ga (sa izuzecima) »idejom« ili »pojmom«. Tako učimo da se usredsredimo na ideju smrtnosti ili pojama cene kao na nešto što je zajedničko nizu iskaza u kojima se tvrdi ili poriče da su ljudi smrtni ili u kojima se za proizvode kaže da koštaju toliko i toliko ili da se mogu menjati po toj i toj stopi. Dalje, učimo da na isti način izdvajamo apstraktnije ideje kao što su ideja postojanja, implikacije, dužnosti, vrste, svesti i nauke.

Na samom početku logičkih spekulacija ove ideje ili pojmovi bili su protumačeni kao da predstavljaju delove ili suštinske komade nekog skupa, a za dva ili više takvih skupova pretpostavljalo se da čine određeni iskaz. Oni su često bili tehnički nazvani »termini«. Ova netačna teorija bila je izvor mnoštva štetnih zbrka. Istina je da ono što smo mi naznačili kao »ideje« ili »pojmovi« predstavlja apstrakcije porodica iskaza, kojima su ove zajednički činioci ili odlike. Govoriti o datim idejama znači sažeto govoriti o porodici iskaza koji su međusobno slični u pogledu ovih zajedničkih činilaca. Tvrđenja o idejama su opšta tvrđenja o porodicama iskaza.

Prirodna ali i kobna posledica izvedena iz pogrešne doktrine o terminima bila je i shvatanje da pravila logike određuju odnose među iskazima, ali nemaju mnogo, ili uopšte nemaju nikakve veze sa njihovim činiocima. Bilo je rano zapaženo da postoje logički značajne razlike tipova ili kategorija između različitih klasa »termina«, »ideja« ili »poj-

mova«, ali prvobitna i tradicionalna klasifikacija nekolicine ovih tipova nije ništa ni dobijala ni gubila proučavanjem pravila zaključivanja. (Doduše, smatralo se da su neka pravila zaključivanja bila međusobno povezana sa pojmovima *svi*, *neki* i *ne*. Ali čak ni za ove ideje nije nađeno nikakvo približite u listi kategorija pojmova.)

U stvari, distinkcija između logičkih tipova ideja istovetna je sa razlikovanjem između onih logičkih formi iskaza čije su apstrakcije ideje. Ako jedan iskaz sadrži činioce različitih tipova od činilaca drugih iskaza, ovi su iskazi različite logičke forme i imaju različite vrste logičkih moći. Pravila koja određuju veze između iskaza u valjanim argumentima odslikavaju logički sastav njihovih različitih posebnih činilaca i odlika. Postoji onoliko tipova termina koliko i formi iskaza, upravo kao što talasi imaju onoliko bregova koliko i dolja.

Zbog toga je i umesno i neophodno govoriti (na jednom nivou apstrakcije) ne samo o logičkim moćima iskaza već takođe (na višem nivou apstrakcije) i o logičkim moćima ideja ili pojmova. Naravno, opis logičkih moći date ideje nije ništa drugo do opis neke od logičkih moći svih iskaza koji su međusobno slični po tome što kao jedan zajednički činilac imaju upravo tu ideju.

Budući da je naše razumevanje iskaza, kojima se služimo uvek nesavršeno, — pošto nikada nismo shvatili i nikada ne bismo mogli shvatiti sve logičke moći ovih iskaza, — nužno je nesavršeno i naše shvatanje ideja ili pojmova. Uvek postoji rizik da će se u toku bilo koje operacije sa ovim idejama, do sada neisprobane, javiti neki paradoks ili neka zbrka.

IZVORI LOGIČKIH PARADOKSA

Pojmovi i iskazi u sebi ne sadrže nikakvu naznaku koja bi pokazivala kojem logičkom tipu pripadaju. Izrazi istih gramatičkih shema koriste se da izraze misli različitih logičkih vrsta. Prirodno je

stoga da se kod nas javlja težnja da zanemarimo činjenicu da različite ideje imaju različite logičke moći, ili bar da i pored raznolikosti logičkih tipova, postupamo kao da ih ima svega nekolicina. Čak su i filosofi više od dve hiljade godina prepostavljali da je Aristotelova lista od deset takvih tipova iscrpna ako ne i preterano složena.

Šta se događa kada se prepostavi da neka ideja pripada jednom logičkom tipu a ona u stvari pripada drugome? Kada se, na primer, prepostavi da su logičke moći ideja *veliko* i *drvo* slične onima koje imaju ideje *zeleno* ili *veselo*? Neizbežna je posledica da nesvesne intelektualne operacije sa ovim idejama izravno vode logičkim rezultatima koji se ne mogu tolerisati. Pojmovi različitih tipova ne mogu se silom naterati da se slično ponašaju. Iz ovakvog nastojanja obično proizlazi jedna vrsta protivrečnosti, a to u nekim srećnijim slučajevima prisiljava mislioca da se vrati unazad i pokuša da promeni postupak sa pojmovima nad kojima je izvršeno ovo nasilje.

DIJAGNOZA I LECENJE PARADOKSA

Ovde započinje nova vrsta istraživanja, propišljeno nastojanje da se otkriju stvarne (za razliku od naivno anticipiranih) logičke moći ideja. Logički apsurdii koje odaju prave zbrke tipova izazivaju intelektualni šok i postavljaju teorijski problem, problem određivanja — pomoću određene metode i načina proveravanja — onih pravila koja vladaju ispravnim postupanjem sa pojmovima.

Metaforički, ovaj se zadatak može opisati kao iznalaženje logičkih moći ideja. Ova metafora je od višestruke koristi. Ljudi se često veoma dobro snalaze u nekom kraju, ali su sasvim nesposobni da opišu rastojanja ili odnose pravaca između njegovih različitih delova ili pak između ovog i drugih poznatih krajeva. I kada znaju taj kraj, još uvek im se može dogoditi da budu zbunjeni ako mu pri-

laze nekim neuobičajenim putem ili pri nekom neobičnom svetlu. Isto tako, oni mogu poznavati taj kraj a da ipak daju opise iz kojih sledi da se dve različite zgrade nalaze na jednom istom mestu ili da se jedna zgrada nalazi u dva različita pravca od tog i tog objekta.

Slično je i sa našim poznavanjem geografije naših ideja — čak i kada se radi o idejama sa kojima možemo uspešno da vladamo u svakodnevnim zadacima za koje smo izvežbani. Ovo svakodnevno znanje jeste znanje, ali u njemu nema ni sistema ni provere. To je znanje po navici, a ne po pravilima.

Metafora mape korisna je još u jednom pogledu. Geometri ne ucrtavaju pojedinačne objekte kao što je, na primer, seoska crkva. Oni na mapi ucrtavaju sva istaknuta obeležja jedne oblasti: crkvu, most, prugu, parohijsku granicu i, možda, obrise terena. Dalje, oni naznačuju kako se ova mapa povezuje sa mapama susednih oblasti i kako su sve one koordinirane sa tačkama kompasa, podnevnica i uporednicima i standardnim srazmerama. Svaka pogreška u premeravanju ima za rezultat kartografsku protivrečnost.

Rešenje zagonetke u pogledu tipova logičkih moći ideja zahteva sličan postupak. Ni ovde se problem ne sastoji u tome da se zasebno odredi mesto ove ili one pojedinačne ideje već da se odrede tačke ukrštanja čitave galaksije ideja koje pripadaju istim ili graničnim područjima. To jest, problem se ne sastoji u tome da se anatomski ispita neki usamljeni pojам, recimo pojам slobode, već da se izdvoje njegove logičke moći u onoj meri u kojoj one utiču na logičke moći pojmljova zakona, obaveze, odgovornosti, lojalnosti, vladavine itd. Kao i geografski, i filosofski je pregled nužno sinoptički. Filosofski problemi se ne mogu ni postavljati ni rešavati odvojeno.

Opisivati istraživanje logičkih moći ideja kao slično u izvesnom pogledu geografskom pregledu, korisno je, kao ilustracija, samo do određenih granica. Ali, u jednom važnom pogledu, pored os-

talih, ova analogija gubi značaj. Ispravnost geografskih pregleda utvrđuje se pomoću dve osnovne vrste provere; prisustvo kartografske protivrečnosti dokazuje da je taj pregled pogrešan, a vizuelne su opservacije pozitivno svedočanstvo njihove verodostojnosti. Kada se radi o izdvajaju logičkih moći ideja ne postoji proces koji bi neposredno odgovarao vizuelnim opservacijama. Otuda i primat argumenta *reductio ad absurdum* u filosofskom rastuđivanju. Ovaj filosofski test destrukcije primeњuje se na postupak operisanja sa nekom idejom, pri kome se pretpostavlja, da ona pripada određenoj kategoriji, tj. da ima moći koje odgovaraju moćima nekog prihvaćenog modela. U početku je ovaj postupak nekritičan i nije promišljen. U nekim slučajevima, međutim, on se promišljeno preporučuje i primenjuje, a tada se ovaj test destrukcije i primenjuje na teorije filosofa.

Najraniji filosofski problemi javljaju se kao rezultat protivrečnosti koje se nepažnjom sreću u toku nefilosofskog mišljenja. Uvođenjem svake nove teorije uvode se izvesni novi pojmovi koji su od kardinalnog značaja ne samo za zaključke te teorije već i za pitanja koja ona postavlja. Budući da su ovi pojmovi novi, njihove logičke moći još uvek nisu istražene i stoga im se bez razmišljanja pripisuju logičke moći slične onima koje imaju ideje neke već poznate discipline. Paradoksalne posledice koje proizlaze iz konvencionalnih operacija sa njima, otkrivaju da one imaju svojevrstan karakter. Mora da su tako i konji iznenadili svoje gospodare svojim nevolovskim oblikom i ponašanjem.

Kad promišljeno nastojimo da pronađemo dizgine koje će odgovarati neukroćenim pojmovima, prihvatom metoda svesnog traženja daljih logičkih paradoksa i protivrečnosti. Pravila koja određuju logičko ponašanje neke ideje ostaju nedovoljno shvaćena sve dotle dok postoje još neispitane mogućnosti da se sa njom i dalje pogrešno postupa. Apsurdnosti su prvobitni poticaji za filosofsko mišljenje i dalje će biti njegov skalpel,

Ovaj se proces može nazvati »dijalektičkim« bez nanošenja nepravde genealogiji te reči, mada izgleda nema razloga da se ovaj proces uglavi u simetrične kalupe svetog metoda dvostrukog knjigovodstva često povezanog sa upotrebom ovog termina. I, mada to nije izričito propisano, ovaj postupak koriste oni koji su pre skloni da filozofiju opisuju kao razjašnjenje ideja, analizu pojmove, proučavanje opštosti, pa čak i kao traganje za definicijama.

JEDAN PRIGOVOR

Neophodno je da se ovde suočimo sa jednom teškoćom kao i da je rešimo; to je protivrečnost koja preti da sve što sam do sada rekao pretvoriti u besmislicu. Nastanak i rešavanje te poteškoće može služiti kao ilustracija mog opštег stanovišta.

Već je rečeno da filosofski problemi proizlaze iz tendencije iskaza da — kada sa njima nepažljivo postupamo — proizvode absurdne posledice. Ali ako su posledice iskaza absurdne tada je i taj iskaz absurdan, pa takav iskaz ne može ni postojati. Apsurdno je reći da postoje absurdni iskazi. Logički je nemoguće da postoji iskaz takvog tipa po kojem ne bi mogli postojati iskazi takvog tipa. Izgleda da iz toga sledi da se *reductio ad absurdum* nikada ne može primeniti, mada sam argument koji to utvrđuje predstavlja primer takve vrste argumenta.

Rešenje je ove poteškoće u tome da izrazi i samo izrazi mogu biti absurdni. Samo se za neki dati izraz, kao što je neka rečenica, može reći da ne može biti konstruisan tako da izrazi iskaz izvesnog logičkog sklopa ili, možda, iskaz bilo kog logičkog sklopa. To je ono što *reductio ad absurdum* upravo čini. On otkriva da dati izraz ne može izražavati iskaz određenog sadržaja i logičkog skeleta pošto bi se iskaz sa nekim od ovih svojstava sukobljavao sa drugim koji ima druga određena svojstva. Operaci-

ja kojom se to utvrđuje na izvestan način je eksperimentalna ili hipotetična. Ako izraz uopšte izražava neki iskaz, on ne može izražavati iskaz koji je u jednom pogledu sličan jednim, a u drugom drugim poznatim iskazima, pošto se posledice jednog dela ove hipoteze ne slažu sa posledicama drugog dela. To je hipotetički argument poznat kao *ponendo tollens*. U ekstremnim slučajevima pomoću njega se može utvrditi da izraz ne može da izražava iskaze bilo koje vrste; u manje ekstremnim slučajevima dokazuje se samo da izraz ne može izražavati iskaz izvesne, već određene vrste.

Uzmimo, na primer, dva tvrđenja: »brojevi su večni« i »vreme je počelo pre milion godina«. Iako su, jezički gledano, oba tvrđenja ispravna, druga rečenica ne izražava nijedan iskaz. Ona pokušava da kaže nešto što se ne može smisleno reći, naime da je postojao trenutak pre koga nije bilo mogućnosti da bilo šta prethodi bilo čemu drugom, što sadrži očiglednu protivrečnost. Prva rečenica je besmislena ako je shvaćena kao izraz iskaza jednog tipa, ali ne i ako je shvaćena na neki drugi način. Ako je shvaćena kao sažet način da se kaže da brojevi nisu vremenske stvari ili događaji, ili još bolje, da numerički izrazi ne mogu ulaziti u smislene izraze kao subjekti glagola koji se menjaju u raznim vremenima, tada je ono što je rečeno i istinito i značajno. Ali, ako se ta rečenica shvati, kao što je detinjasti ljudi shvataju, kao da nam ona kaže da brojevi, kao i kornjače, žive veoma dugo i da, ma koliko starili, u stvari, ne mogu umreti, tada se može pokazati da je ta rečenica absurdna. Besmislena je ako je shvaćena kao da pripada biologiji, ali je istinita ako se tumači kao primena teorije logičkih tipova na ideje u aritmetici.

Argumenti tipa *reductio ad absurdum* odnose se stoga na pravilnu i nepravilnu upotrebu izraza. Sve što je prethodno rečeno neophodno je dakle preformulisati. Tvrđenje o nepravilnom shvatanju logičkih moći iskaza i ideja trebalo bi preformulirati otprilike na sledeći način:

Neke klase izraza, kada funkcionišu u izvesnim klasama konteksta, ili imaju ili se bez razmišljanja prepostavlja da imaju izvesnu logičku snagu. I kada za neki izraz kažem da ima ili da mu se pripisuje neka logička snaga ne podrazumevam ništa drugo nego da on izražava neku ideju ili iskaz sa izvesnim logičkim moćima u napred već izraženom smislu. Stoga je uvek moguće ispitati koji bi iskazi-posledice bili istiniti ako izrazi koje ispitujemo izražavaju ili učestvuju u izražavanju nekog iskaza čije su logičke moći analogne logičkim moćima nekog poznatog modela. U početku je uvek moguće da taj logički eksperiment otkrije da su neke od posledica ove prepostavke u suprotnosti sa nekim njenim drugim posledicama pa tako i otkrije da je pogrešno pripisivanje ove logičke snage tom iskazu u toj upotrebi. Stvarna logička snaga izraza (ako on uopšte ima neku logičku snagu) mora zato biti takva da su iskazi koji se pomoću tog izraza izražavaju sastava koji je osiguran od ovih i drugih protivrečnosti.

FUNKCIJA REDUCTIO AD ABSURDUM

Otkrivanje logičkog tipa ideja koje stvaraju zagonetku jeste otkrivanje pravila; ta pravila određuju one valjane argumente u koje mogu ulaziti, kao premise ili kao zaključci, iskazi u kojima se javljaju te ideje (ili bilo koje druge ideje tog tipa). Ono predstavlja i otkrivanje opštih razloga zbog kojih specifične greške proizlaze iz pogrešnog pripisivanja ove ideje specifičnim tipovima. Uopšte uvez, do prethodnog otkrića dolazimo samo prolazeći kroz više etapa ove druge vrste otkrivanja. Ideja se (uporno ili slepo) hipotetički smatra homogenom nizu poznatih modela koji slede jedan za drugim; sama njena logička struktura izranja posle uzastopne eliminacije prepostavljenih logičkih svojstava koja vode raznim vrstama apsurda.

Ovakav program, međutim, izgleda dosadno okolišan i nagoni nas da sanjamo o nekom nepo-

srednom načinu utvrđivanja logičkih moći ideja koje stvaraju zagonetke, koji će sa metodom progresivnog *reductio* deliti strogost a koji će ga poboljšati tako što će ukloniti potrebu za metodom provere kroz greške. Ali bez obzira na to koji se metodi istraživanja mogu koristiti, za njihov cilj je značajno da je za pronalaženje i razumevanje nekog pravila nužno oceniti ne samo šta to pravilo zahteva već i šta ono dozvoljava a šta zabranjuje. Oni koji nisu razmotrili sve apsurde protiv kojih je neko logičko pravilo propisano nisu njime u potpunosti ovlađali: granice ispravnog su i granice zabranjenog. Tako nijedan metod otkrivanja pravnih upotreba nekog pojma ne može da se liši metoda predviđanja logičkih nezgoda koje slijede iz nepravnih operacija sa tim pojmom. Pre nego što završimo sa ovim argumentom neophodno je da raščistimo još tri manje važna pitanja.

SISTEMATSKA DVOSMISLENOST

Obično se prepostavlja da je pojedinačni pojam tačno naznačen odnosom prema nekom pojedinačnom izrazu: ideja jednakosti je, na primer, nepogrešivo identifikovana time što je opisana kao nešto što reč »jednakost« predstavlja.

U svim jezicima se mogu, naravno, naći reči koje imaju dva ili više različitih značenja. Na taj način su moguće i igre reči. Ali dvosmislenosti ove vrste nemaju teorijski značaj. One su sasvim slučajne i može im se doskočiti jednostavnim prevodima ili parafrazama. Uopšte uzev, različite ideje izražene igrom reči imaju tako malo veze jedna sa drugom da je sam kontekst u kome je reč upotrebljena dovoljan da odredi koju smo ideju hteli da izrazimo. No, postoji jedna druga vrsta rastegljenosti značenja koja karakteriše upotrebu ne samo nekolicine nego većine izraza i koja je takva da će parafraze i prevodi izraza sa određenom rastegljenosti značenja, obično imati upravo neku sljčnu

rastegljivost. Ova vrsta dvosmislenosti je sistematska na više načina. Različite ideje — izražene nekim izrazom u njegovim različitim upotrebljama — blisko su povezane jedna sa drugom. One su na ovaj ili onaj način, različite promene istog korena.

Data reč će u različitim vrstama konteksta izražavati ideje neodređenog niza različitih logičkih tipova, i stoga, ideje različitih logičkih moći. I ono što je istinito o pojedinačnim rečima, jednako je tačno i o složenim izrazima i o gramatičkim konstrukcijama.

Razmotrimo pridev »tačan«. On se može upotrebiti da označi dolazak nekoga na neko mesto, osobu koja dolazi, karakter te osobe pa čak i tipičnu karakternu osobinu neke klase osoba. Bilo bi absurdno upoređivati tačnost osobe u jednom posebnom slučaju sa tačnošću njenog dolaska u tom određenom slučaju; bilo bi absurdno upoređivati tačnost kao odliku njenog karaktera sa tačnošću njenog dolaska u nekom posebnom slučaju; i, najzad, bilo bi absurdno upoređivati tačnost oficira ratne mornarice kao jedne klase sa tačnošću nekog pojedinačnog oficira ratne mornarice. Ovaj i slični absurdni pokazuju da reč »tačan« trpi promene u značenju kada se primenjuje na različite tipove subjekata. Iste promene u značenju nastale bi i u francuskom i nemačkom jeziku; paralelne promene nastale bi kod drugih reči iste vrste kao što su »uredan« i »vešt«. Tamo gde se traži tačnost pogrešno je govoriti o »ideji« tačnosti, mada reč »tačno« ne izaziva neku igru reči time što u svakom različitom tipu konteksta u kome je upotrebljena ima i različitu logičku snagu.

Reč »postojati« predstavlja filosofski zanimljiviji primer. Možda je istina da postoji katedrala u Oxfordu, tromotorni bombarder, kvadrat nekog broja između 9 i 25. Ali, ako naivno zaključimo da tu ima tri postojeće stvari — građevina, vrsta aviona i neki broj — to će nas ubrzo dovesti do teškoća. Ova su tri smisla reči »postojati« — u kojima je za tri subjekta rečeno da postoje — različita, pa

su i njihova logička ponašanja različita. Različite logičke promene u moći izraza otkrivamo usled pritiska koji na nas vrše razne vrste apsurda, nastalog upravo zbog toga što te logičke promene previđamo; određivanje ovih razlika postiže se upornim traganjem za daljim apsurdima. Neprimećene sistemske dvostrislenosti uobičajeni su izvor brkanja tipova pa tako i filosofskih problema. Dešava se da filozofi ponekad jadikuju zbog ove sklonosti jezika da jednom izrazu daje moć da izrazi neodređenu raznolikost ideja; neki od njih čak preporučuju reformu upotrebe koja bi svakom pojedinačnom značenju prikaćila jedan određeni izraz. Ali, u stvari, sposobnost poznatih izraza da pretrpe nove izmene logičkih moći jedan je od glavnih činilaca koji omogućuju originalnu misao. Nova misao ne može naći neko novo sredstvo već skrojeno za njen prenošenje niti razlikovanje logičkih moći novih ideja može da prethodi rađanju znanja (po navici) kako da se pomoći njih misli. Isto kao što su neke poluge napravljene tako da se mogu podešavati da odgovaraju zavrtnjima istog oblika ali različite veličine, tako se smatra da su najzgodniji oni jezički instrumenti mišljenja — mada oni nisu tako i napravljeni — koji se mogu podešavati. Sugestija da bi trebalo skovati različite izraze koji bi odgovarali svakoj razlici u logičkim moćima ideja apsurdno pretpostavlja da bismo ovih razlika mogli biti svesni i pre nego što nas iznenade paradoksi nastali usled neupućenog pripisivanja sličnosti ovim logičkim moćima. To je isto kao i predlagati da bi uvezivanje trebalo da prethodi stvaranju navika ili da bi decu trebalo podučavati pravilima gramatike pre nego što nauče da govore.

APSTRAKCIJE

Do sada sam govorio prepostavljajući da sve slične ideje proizvode filosofske zagonetke. Ali ovde je potrebno dati i jednu ispravku. Grubo rečeno, konkretnе ideje ne proizvode takve zagonetke ali

ih apstraktne ideje proizvode. No, ove distinkcije između konkretnih i apstraktnih ideja kao i između nižih i viših apstrakcija zahtevaju neka objašnjenja; o tome ćemo na ovom mestu dati samo jednu skicu. Pod »konkretnom idejom« podrazumevamo onu ideju čija je prvobitna svrha da služi kao sastavni deo iskaza o onome što postoji ili se događa u stvarnom svetu. Nekom istraživaču možemo je predstaviti ili objasniti tako što bismo ga suočili sa jednim ili nekoliko primeraka ili tako što bismo mu predstavili fizičke modele, slike ili mentalne zamisli primeraka. Iskaze koji sadrže takve ideje možemo nazvati iskazima prvog reda. Pitanja o njihovoj istinitosti i neistinitosti mogu se u povoljnim slučajevima rešiti posmatranjem ili skupom posmatranja.

Ideje kao što su, prepeličar, pas, bol, grom, u svojoj prvobitnoj upotrebi primjeri su konkretnih pojmoveva. U ovakvoj upotrebi oni ne proizvode filosofske zagonetke, pošto nas rutina svakodnevnog iskustva uči obimu i granicama njihove primene. Njihovu »logičku geografiju« učimo u svakodnevnim šetnjama. Takvi se pojmovi obrazuju zapažanjem sličnosti u stvarnom svetu.

Sasvim različite od ovih su ideje koje često nazivamo »apstraktnim idejama«. Negativna odlika ovih ideja je ta da ih ne možemo upoznati tako što će nam biti predstavljen odgovarajući realitet. Ne postoji na svetu ništa što bi predstavljalo primer ekonomičnog čoveka, prepeličara (onako kako se ova ideja javlja u iskazu — *Prepeličar je potomak vuka*) ili broja 2, (onako kako se taj pojmom javlja u iskazu — *2 je prost broj*). Pozitivna odlika nekih apstraktnih ideja je da one mogu biti izražene apstraktnim imenicama kao što su »pravda«, »okruglost«, »pokvarenosti«, ali to je pre izuzetak nego pravilo. Iskaz ekonomičan čovek kupuje na najjefтинijem a prodaje na najskupljem tržištu je apstraktan, mada ništa u rečniku ove rečenice ne ukazuje na to da je taj iskaz različitog logičkog tipa od

iskaza starac svoj duvan kupuje u susednoj duvandžinici.

Apstraktni iskazi ne opisuju direktno stvarni svet, ali oni direktno ne opisuju ni neki drugi svet. Oni se indirektno odnose na stvarni svet, mada postoje različiti tipovi takvih indirektnih odnosa. Aritmetika nije napravljena u svrhe popisa već ovi popisi zadovoljavaju iskaze aritmetike; geometrija ne opisuje Aziju već geografija. Azije predstavlja jednu primenu geometrije itd. Da bi obrazovali apstraktne ideje neophodno je uočiti ne sličnosti između stvari u prirodi, već sličnosti između iskaza o stvarima u prirodi ili, dalje, između iskaza o iskazima o stvarima u prirodi... Ovaj zaključak izgleda tajanstven usled činjenice da su sami iskazi apstrakcije. Svet ne sadrži iskaze. U njemu se nalaze ljudi koji veruju, pretpostavljaju, tvrde iskaze. Time gotovo da smo rekli da svet sadrži jezičke i druge izraze koje bilo ko upotrebljava ili ih može upotrebiti, a ti izrazi, kada su upotrebljeni, izražavaju istine ili neistine. Stoga, govoriti o datim iskazima znači govoriti o onome što je izraženo nekim izrazom (bilo koje jezičke strukture) a što ima istu logičku snagu kao neki dati izraz jer svako može upotrebiti ili upotrebljava takve izraze na neki razumljiv način.

Ova doktrina — po kojoj govoriti o određenim iskazima znači govoriti o osobama (bilo kojim) koje upotrebljavaju izraze (bilo koje vrste) koji imaju logičku snagu ekvipotentnu logičkoj snazi nekog datog izraza — može se i dokazati. U svakom posebnom slučaju uvek je značajno napomenuti da ne postoji takav iskaz čiji se delovi možda mogu pravilno upotrebiti u drugim kontekstima, ali ti delovi, pošto je data rečenica absurdna, ne mogu biti sastavljeni na način koji bi dao rečenicu sa jednom celovitom logičkom snagom.

Uz ove ograde, ispravno je reći da su neki iskazi iskazi o drugim iskazima i da su oni zato iskazi drugog ili višeg reda. Neki iskazi višeg reda — koji možda čine najbrojniju klasu — samo su u poseb-

nom smislu iskazi o drugim iskazima — u smislu da su to iskazi o delimičnim sličnostima između, inače različitim iskaza koji sa tim datim iskazom kao i međusobno, jedan sa drugim, imaju neki zajednički činilac. Rečenica »Sokrat je mudar« izražava iskaz koji ima nešto zajedničko sa iskazom izraženim rečenicom »Plato sapiens est«. Ovaj zajednički činilac može se izraziti rečenicom-skeletom² »taj i taj je mudar«, gde ovo »taj i taj« nagoveštava prazninu u rečenici-skeletu. Slično ovome, rečenica-skelet »ako p onda q« izražava ono što je zajedničko nizu hipotetičkih iskaza.

Za iskaze o takvim zajedničkim činiocima iskaza, sa nekim izuzecima, obično se kaže da su to iskazi o apstrakcijama ili o apstraktним idejama. To su iskazi višeg reda o izdvojenim obeležjima niza iskaza nižeg reda; oni opisuju logičku snagu svih rečenica-skeleta ekvipotentnih dатoj rečenici-skeletu. Tako iskaz o mudrosti ne spominje ni Sokrata ni Platona; činjenice o Sokratu i Platonu irrelevantne su za njegovu istinitost. Ipak, uopšte uzev, činjenica da postoje ili da mogu postojati subjekti za koje bi moglo biti istinito da su mudri, nije relevantna za logičku snagu reči »mudrost« i shodno tome je relevantna i za istinitost iskaza o mudrosti. Ovo objašnjava smisao u kome se za apstraktne iskaze kaže da ne opisuju ovaj ili neki drugi svet već da se na njega indirektno odnose. Neku izloženu apstraktну ideju uvek je moguće optužiti za apsurdnost, ili, još bolje, neki izraz koji služi za izražavanje apstraktne ideje, optužiti da je apsurdan izraz. Naravno, jezik nam ne pruža mnoštvo besmislenih pojedinačnih reči, ali se često javljaju apsurdni kompleksi izraza koji navodno izražavaju kompleksne pojmove i kad je takav kompleks izraza nelegitim. Činjenica da ovakve optužbe uvek imaju nekog smisla dokazuje da apstraktni iskazi u sebi sadrže neke vidljive ili skrivene znake navoda. (I stvarno, za svaki apstraktni iskaz ako je

² Skeleton-sentence; pod ovim izrazom Ryle podrazumeva rečenične sheme. (Prim. prev.)

izražen sa maksimumom logičke otvorenosti smatralo bi se da opisuje tanani komadić stvarnog sveta, naime neki izraz pod navodima. Ali naravno, on samo jedan takav izraz pominje u svrhe bližeg određivanja one ideje ili iskaza koji predstavljaju logičku snagu tog ili ma kojeg ekvipotentnog izraza.)

Postoji, naravno, neograničena raznovrsnost tipova i redova apstraktnih ideja, ali sve mogu da na sličan način dovedu do filosofskih zagonetki upravo zato što nam iskustvo o stvarnom svetu ne omogućuje uvežbavanje njihove pravilne upotrebe. Pogrešna shvatanja o apstrakcijama ne mogu se opovrgavati izubijanim cevanicama i vikom. Niti se jezik upotrebljen da izrazi apstraktne ideje, menja u skladu sa razlikama među njima. Određivanje njihovih logičkih moći sastoji se stoga u proveravanju njihovog logičkog ponašanja u skladu sa logičkim pravilima. Ta je operacija opisana u ovom radu: to je uklanjanje onih logičkih moći, koje su nekom iskazu nepravilno pripisane ili koje im se mogu pripisati, pomoću *reductio ad absurdum*.

Sad možemo utvrditi drugu opštu postavku. Za sýaki apstraktni iskaz mora postojati niz iskaza nižeg stupnja, pošto apstraktni iskaz opisuje sastavne delove koji su zajednički ovim iskazima nižeg stupnja. Ovo implicira da na nižem nivou iskaza postoji ideja koja odgovara svakoj apstrakciji a koja je stvarno upotrebljena (a ne opisana). Na ovom nižem nivou mora postojati znanje, po navići, nekih moći ove ideje pre nego što se na višem nivou može započeti istraživanje pravila koja upravljaju ovim moćima. Moramo da znamo kako u praksi da odlučimo da li je Sokrat mudar ili pametan pre nego što možemo raspravljati apstraktno pitanje o odnosu mudrosti i pameti. (Otuda se za filozofiju ponekad kaže da nam govori samo ono što smo već ranije znali. Ovo je isto tako istinito kao i tvrđenje o g. Jourdainovom znanju proze pre nego što su ga upoznali sa gramatikom.)

To pokazuje šta je nedostajalo mom uvodnom objašnjenju metoda i rezultata filosofskog rasudi-

vanja. Uporedili smo ga sa vršidbom pri kojoj se odvaja zrno od slame, odbacuje slama a prikuplja ju zrna. Filosofsko mišljenje odvaja prave logičke moći apstraktnih ideja od onih koje smo pogrešno prepostavljadi, koristeći argument *reductio ad absurdum* kao svoju mlatilicu i svoje rešeto, ali kao podloga neophodno je i znanje upotrebe konkretnih ideja stečeno navikom.

KRUCIJALNE I KARDINALNE IDEJE

Mada sve slične apstraktne ideje imaju sklonost da stvaraju filosofske zagonetke, neke od njih zahtevaju prvenstvo u filosofskom ispitivanju. Jedna klasa ovih ideja sastoji se velikim delom od novih ideja koje oblikuju one teorije koje povremeno genijalni ljudi uvode u razna područja nauke, književne kritike, državnštva i filozofije. Sam genije se ne pokazuju toliko u otkrivanju novih odgovora koliko u otkrivanju novih pitanja. On na svoju epohu utiče ne tako što rešava ove probleme već ukazujući na probleme koji nisu ranije razmatrani. Tako su te nove ideje genija ono što istraživanjima daje novi smer, a to u stvari često znači i nov metod mišljenja.

Takve krucijalne ideje, budući da su nove, na početku nisu usklađene sa starim. Njihova se snaga brzo spoznaje ali njihove logičke moći tek treba odrediti, kao što treba odrediti i logičke moći starih ideja, koje tek treba da budu dovedene u vezu sa novim. Zadatak asimilacije novih krucijalnih ideja u neuznemireni krvotok svakodnevnog mišljenja postaje sve neodložniji i sve teži zato što su ove ideje na početku nužno uzbudljive. One šokiraju sve one, ustaljenih mišljenja, koji ih se gnušaju kao predrasuda, dok općinjavaju mlade, koji ih uzdižu do mita. Taj oblak i ta duga ne mogu se odagnati sve dok filosofi ne ustanove istinske logičke vidokruge ovih ideja.

Za razliku od ovih ideja, mada su im često integralni deo, postoje i ideje koje bi se mogle opisati kao filosofski kardinalne ideje. Naime, logičko razjašnjavanje ovih ideja vodi neposredno razmrsivanju nekog složenog, zamršenog čvora međusobno povezanih ideja. Kad se iscrtaju i ove ključne ideje, geografija čitavog regiona određena je bar u jednoj skici. Ne možemo dati nikakav opšti ključ za predskazivanje koje će se ideje pokazati da imaju ovu katalitičku moć. Otkrivanje ove katalitičke moći je privilegija filosofskog genija.

(1945)

S engleskog prevela: Mirjana Đukić

Friedrich Waismann

KAKO SHVATAM FILOSOFIJU

1. Šta je filosofija? Ne znam, niti kao odgovor mogu da ponudim neki skup formula. Čim sam seo da razmišljam o tom pitanju, obasulo me toliko mnogo ideja koje se međusobno prepliću, da ne mogu sve da ih uzmem u obzir. Mogu samo da pokušam, prilično neadekvatno, da u nekoliko crta skiciram kakav mi izgleda položaj te oblasti, sledeći neke pravce mišljenja, ne izlažeći nikakav logički strog argument.

Lakše je, možda, reći šta filosofija nije nego šta ona jeste. Prva stvar koju onda želim da kažem jeste da je filosofija, kako se njome danas bave, vrlo različita od nauke; i to u tri vida: u filosofiji ne postoje dokazi; ne postoje teoreme; i ne postoje pitanja koja mogu da se reše sa Da ili Ne. Rekavši da ne postoje dokazi nisam mislio da kažem da ne postoje argumenti. Argumenata sigurno ima, i vrsni filozofi se prepoznaju po originalnosti njihovih argumenata; samo što ovi ne funkcionišu na isti način kao u matematici ili naukama.

Ima mnogo stvari koje ne mogu da se dokažu: postojanje materijalnih objekata, svesti drugih ljudi, kao uostalom i spoljnog sveta, valjanost indukcije, itd. Prošla su ta vremena kada su filozofi pokušavali da dokažu sve i svašta: da je duša besmrtna, da je ovo najbolji od svih mogućih svetova i ostalo, ili da pobiju, »neoborivim« argumentima i